

ДЕТЕТО В СОЦИАЛНИЯ СВЯТ: СОЦИОКУЛТУРНИ АКЦЕНТИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИ РЕШЕНИЯ

Доц. д-р Маргарита Колева

THE CHILD IN THE SOCIAL WORLD: SOCIO-CULTURAL HIGHLIGHTS AND DECISIONS

Prof. Dr. Margarita Koleva

The challenges of the child in a preschool in the contemporary public space alter the specifics of its childhood, creates needs and problems that have no analogue in the childhood of the past generations. In this sense, the successful place of the child's social world is associated with the humanization of the "space of childhood," the messages from the social environment, the formal and informal communication, the consumed social learning, the paradigm, oriented to the process of achieving these goals and not to the purposes of these.

Детето в социалния свят – една поредица от ситуации, емоции и преживявания, от проблеми и решения на възрастни, от „борба“ за статус и социално експериментиране, от открития и стъпки за ориентация в сложните социални явления и отношения. Един своеобразен социален начин на живот на детето, от който зависят появата на „Аз-а“, динамиката на неговото индивидуално общо развитие, личностни и социални перспективи. Детето в социалния свят – светът на познатите и непознатите деца и възрастни, на добрите и лошите герои, на правата и задълженията на всички хора, на отношенията между тях.

Детето от предучилищна възраст и социалният свят – две взаимосвързани реалности, всяка от които със собствена визия, потребности и претенции към другата. И ако се приеме, че степента на приобщаване на детето към околния социален свят зависи от това, доколко то го познава и има възможност да действа в него, доколко го приема за своя близка и потребна среда, то неминуемо възникват въ-

просите: Каква трябва да е позицията на 3–7-годишното дете в семейството и в „големия“ социален свят? Какви трябва да са приоритетите на предучилищното детство, разглеждано като особена част от живота на човека? Кое моделира социалните перспективи в развитието на детето преди постъпване в училище? Какви са възможностите на детето до 7 години за активна познавателна и социална дейност? Какви са ролите на семейството и педагозите в този процес?

Обобщено, отговорите на всеки от въпросите приоритетно акцентират върху процесите, свързани с реалността „детство“, която е определяща за постигане на социокултурната хармония на детето със социума или за задълбочаване на противоречията в него. На втори план, отговорите визират процесите, насочени към опознаването на детето и „диагнозата“, която му поставят околните субекти и много важно – доколко тя се съвместява или разминава с индивидуалността му, с неговото собствено равнище на себепознание, с неговите желания и интереси, с разбирането му за „социалния друг“ и оформящите се противоречия с него, с овладените умения за позитивно позициониране в социума. И на трети план – отговорите, разбира се, се свързват със спецификата на педагогическата реалност и нейните възможности за стимулиране на детското развитие на основата на позитивно и адекватно на възрастта взаимодействие с конкретното дете.

Проблематиката „детето в социалния свят“ може да има различни социални адресати – семейство, социално-педагогически институции, конкретни субекти, общество. Съвместните им решения са съществена предпоставка и условие за организацията на начина на живот на детето в социума и осъществяването му като перманентно социализиращ се субект.

В конкретния случай обаче, въпросите и отговорите им се търсят в смисловата характеристика на част от основните задачи на предучилищната педагогика – „да оказва съществено влияние върху обществената организация на предучилищното възпитание, създавайки неговия абстрактен модел и посочвайки практическите пътища за неговата организация в контекста на социума“ [10]. Както и перманентно да се актуализират педагогическите варианти за опознаване и ориентация на 3–7-годишното дете в социалните явления, в спецификата на социалния свят такъв, какъвто може да го възприеме и разбере детето, свят, в който детската субектност е от съществено значение. Водещи в този контекст са нормативните документи, свързани с предучилищното възпитание и подготовка, както и конкретните програми и програмни системи, насочени към детето във възрастта от 3 до 7 години, чийто дълбок смисъл е определяне на научните основи на ситуацията „детето в социалния свят“. Теоретичните им позиции, изведените подходи и принципи, цели и задачи, както и насоки за педагогическо взаимодействие са научно обосновани, макар често да са на основата на „поглед отгоре“ т. е. от науката към детето, разчетени са върху социокултурни и педагогически практики при съобразяване със спецификите на детското психо-социално развитие. Спорен е въпросът, обаче, доколко те са следствие от сериозни и задълбочени изследва-

ния сред детската общност и доколко адекватно отразяват специфичните потребности и процеси на развитие на съвременното 3–7-годишно дете, посещаващо или не детската градина. Детето на ХХІ в., в началото на който се префасонират обществени системи и ценности, търсят се новите измерения на образователните процеси, обновяват се средствата за информация, променя се отношението към детството, като част от жизнения път на човека и пр. – и всичко това с отражение върху детското развитие и неговите индивидуални характеристики. Многообразието от програмни системи за предучилищно възпитание и подготовка, включително за подготвителна група, всяка със своя философия и инструментариум за осъществяване, с конкретни разписания за всяка ситуация или с по-общи предложения, все още не доказва отчитането темпа на детското развитие в променящите се обществени условия на живот.

В този контекст е и основната причина за анализ върху връзките „детство – дете от предучилищна възраст – социален свят“. Хуманитарните науки предлагат многообразие от тенденции, разкриващи, от една страна, голямата загриженост на обществото за успешното детско развитие, а от друга – тревожните факти, относно начина на живот на съвременното дете, появата на негативни социални явления в детската общност, на самота и неудовлетвореност, на пасивност и самоизолация, ниска степен на социална адаптация. Всъщност „детето в социалния свят“ е доста динамична и противоречива реалност, за която днес както педагогическата наука, така и педагогическата практика трудно намират най-успешните модели за взаимодействие и перспективно развитие. Свидетели сме, от една страна, на прекомерно „обгрижване“ на детето, а от друга – пренебрегване на основни негови потребности и преживявания, дори лишаване от основни атрибути и характеристики на детството.

Предизвикателствата, пред които е изправено детето в съвременното обществено пространство, създават условия за промяна в спецификата на неговото детство – актуализират се потребности и проблеми, които нямат аналог в детството на изминалите поколения. Коректно е спрямо детето от предучилищна възраст тези проблеми и предизвикателства да се изследват и анализират, а резултатите – да се отразят върху тезите, анализирани в педагогическата наука и прилагани в педагогическата практика. Данните от изследователските процедури, направените обобщения и изводи в по-конкретен работен план трябва да са основание и за обособяване на „програма“ за индивидуално развитие на конкретното дете, за организация и съдържание на образователната среда, за подбор и представяне в система на базисните и вариативните компоненти на познавателното съдържание, преди всичко на включеното в образователното направление „Социален свят“ за всяка от възрастовите групи, както и за дейностите, свързани с другите образователни направления.

Анализът върху проблематиката „детето в социалния свят“ визира приоритетно съвременните измерения на реалността детство. Именно те актуализират, според

Шалаева, С. Л., [8] многообразието от научни изследвания чрез инструментариума на поредица от науки. Изследванията имат комплексен характер – детството днес се изучава от различните науки, т. е. то е интегративен проблем, което по същество е естествен процес, основаващ се на ролята на всяка от научните области в контекста на детското възпитание, развитие и опазване на здравето и живота на детето. Педагогическата наука също перманентно актуализира парадигмалните си основания за построяване на системи или модели за педагогическо взаимодействие с детето от предучилищна възраст.

Безспорен е фактът, че детството е и социокултурен феномен, който днес е в състояние на „социокултурна криза“. Факторите и противоречията, обуславящи тази криза, са безспорни. Водещи са социално-икономическите, с отражение върху всяка сфера от обществения живот, включително върху отношението към детството и детето. Съществена в този план е постановката на С. Л. Шалаева, която насочва към тезата, че детството в съвременния социален свят трябва да се разглежда като резултат на социогенеза на взаимоотношенията на децата и възрастните, като понятието „развитие“ е ключово. „Именно възрастният се проявява в качеството на посредник между детето и съвкупността от социокултурни ценности, нагласи, норми, които определят условията на живот на даденото общество и възможността да се живее нормално в него“ [8]. Същевременно обаче, част от възрастните трудно изпълняват посредническите си функции, най-вече поради ниска степен на компетентност и друг тип ангажираност към семейството, както и поради безспорната поява на явлениято „ценностна недостатъчност“, характерна за немалка част от възрастните субекти. От друга страна, наличието на „еднозначност и малка вариативност в детска възраст“ [8] позволява появата на „вредни социални стереотипи, удобни за родителите и възпитателите, но започващи да пречат на превръщането на детето във възрастен, предизвиквайки в него вътрешноличностни и междуличностни конфликти“ [8]. Наблюдава се, както пише Ф. Даскалова, „странното съчетаване на ранното израстване на децата по едни показатели с продължителното съхраняване на инфантилността – по други“ [1]. Подобна, макар и не със същата степен на влияние, е и ситуацията в отношението дете – детски учител, разглеждан като значим възрастен, одобряващ или не поведенческите изяви на детето. Основателни в случая са коментарите – правомерни ли са усилията на детския учител в стремежа му да *изгражда, създава, въздейства, формира* и пр. детето, при положение че приоритетната му задача е да стимулира детското саморазвитие чрез съответстващ на възрастта му педагогически инструментариум; трябва ли да възпитава детето чрез дисциплинираност, послушание, изпълнение на всяка поставена задача на основата на „госпожата така каза“ или „аз (детски учител) искам да ми...“ и пр., което може да е предпоставка за ранно развитие на зависимост или на асоциални качества като лицемерие, угодничество, липса на инициативност и самостоятелност и нежелание за поемане на отговорност. Естествено, категоричността по повдигнатите проблеми

невинаги е основателна, затова по-важно е да се открият значимите параметри и технологии за осъществяване на педагогическо взаимодействие с детето на основата на потребностите на днешния ден и нужните му компетенции за реализация в следващи периоди от неговото развитие. „Човекът на бъдещето днес е в детската градина и от това как ще бъде възпитан, какви черти на характера ще притежава, какво отношение и интереси към света на хората и предметите ще излъчва, зависи какви социални проблеми ще има той, как ще съумява да ги решава и как ще постига успехи“ [5]. В този смисъл е и акцентът върху т. нар. антиципирано обучение, разгледано преди всичко в два плана: като получаване на познания за бъдещето и като постоянно преосмисляне на ценностите, за да останат действително трайните [5].

Посланията на социалната среда, включително образователната в детската градина, са част от възможностите за позициониране на детето в социалния свят. Посланията обаче невинаги са еднозначни – често информационният поток от средствата за масова информация е неразбираем за детето до 7 години или профанизиран с цел съвместимост с неговите възможности; наблюдава се допълване на традиционните институти и средства за социализация на детето с нов тип социализиращи компоненти с невинаги добро качество; подменят се алгоритми за ценностна ориентация в общественото пространство; дистанцията между поколенията расте прогресивно; отново се появява тенденцията „детето да е умаленият възрастен“. Образователната среда също често измества центъра си – налице е преекспониране на процеси, свързани с обучението на децата от предучилищна възраст, макар водещият тип дейност в тази възраст да е игровата, което предполага появата на съществени обективни и субектни бариери пред оформянето на т. нар. детско общество и позитивните взаимодействия в него. Не без значение е липсата на творчески и времеви потенциал за културна и личностна идентификация на субектите деца в пространството на детската градина, което от своя страна обуславя част от трудностите в ориентацията им към просоциално поведение и ценности, регулиращи позицията му в социалния свят.

В този контекст констатацията относно успешното позициониране на детето от предучилищна възраст в социалния свят насочва днес към необходимата „хуманизация на пространството на детството“ [2] – на философията за детското развитие, на посланията от социалната среда, разбираеми и мотивиращи детето за участие, на формалното и неформалното общуване, на потребното социално учене, на парадигмата, ориентирана не към цели, а към процеса за постигане на тези цели. Другите водещи условия с влияние върху позицията на детето в социалната среда се идентифицират като:

➤ Специфична организация на пространството на детството. Тезата на Р. Вълчев, че организацията е ключов елемент на съвременния свят, в случая е особено значима. Начинът на живот и дейност на детето до 7 години в семейството и детската градина, тяхната подреденост, организацията на неговите преживявания

и поведенчески изяви, на количеството общувания и тяхната качествена характеристика, на процеса на социално учене, разглеждан като събирателен образ на многообразието от варианти за социални решения и пр. – всички те са част от универсалните условия или регулиращи механизми, съдействащи за перманентното „култивиране“ мястото на детето в социума, основаващо се на чувството за значимост и полезност;

➤ Осъществяване на преход от „зададената“ от възрастните детска активност към активност, провокирана от желанието за еманципация и самостоятелност. Детето трябва да се стреми да решава проблемите на взаимодействието си с околните и да променя социалния си статус в общността с помощта на собствено усвоени модели или механизми за това, особено във възрастта преди постъпване в училище – 6-7 години;

➤ Осъществяване на интеркултурно образование, като възможност за овладяване на интеркултурна компетентност, позволяваща на детето да осъзнае собствената си социална позиция в контекста на позицията на другите с различна културна определеност. Социокултурата на дадена общност задава социалните ориентири и социализира детето, подпомага неговото културно отъждествяване и взаимодействия, интеркултурната му идентификация. Приемането на интеркултурност и на „позитивната концепция за другите“ са част от условията с влияние върху приемане на конкретното дете в конкретната детска общност. В този смисъл е и разбирането за възпитание в съпричастност или в „колективно измерение на живота“ – с други думи, нужни са равнище на социализация, възпитание и социално развитие, постигнати и като следствие от осъзнаване от детето на значението на общността (семейството, детско общество, формални и неформални групи) и възможностите за изява и успехи в нея.

➤ Актуализиране на разбирането в педагогическата литература относно отношенията между децата, определяни често с понятието „сива зона“ – „те не са нито бели, нито черни“, а са в пределите на междинната „сива зона“. Подобна тенденция, разбира се, има своето място в пространството на детските взаимодействия, поради ограничения социален опит, чести противоречия със социопространството, разнообразие и динамика на потребностите, желание за себеутвърждаване и пр. Педагогическите взаимодействия с децата обаче трябва приоритетно да насочват към преодоляване на сивата зона, към стимулиране използването на механизми за формален или неформален самоконтрол от аспект на детето с цел постигане на позитивни детски отношения. Още повече че детството е приоритетно „обсебено“ от т. нар. просоциално поведение – помагане и положителни действия за другите деца, подкрепяне на по-малките [9] и желание за позитивни поведенчески взаимодействия с тях.

Възприемането на педагогиката, както пишат редица автори и като наука за наблюдаване на деца и групи в собствената им среда, и като следствие от това систематизиране на фактите, техния анализ и управление на процесите. Регистрацията

на действията и поведенческите изяви на детето в различна среда, анализът на резултатите и съответните изводи са основата, върху която се градят програмите за педагогическото взаимодействие с него. Важно е обаче наблюдението, анализът и последващите ги действия да имат не само педагогическа обосновка, но и психологическа, социално-правна, управленска и пр. Общите резултати в случая са съществено значими за успешната позиция на детето в социалната среда.

➤ Постепенното разширяване на сферите на права, задължения и отговорности на детето в социума. Структурата на съвременното социално общество, включително „детското общество“ в детската градина се идентифицира чрез съвкупност от множество „социални мрежи“, доста динамични и често ситуационно обусловени. Включването в тях чрез разширяване контактите на детето на всеки следващ етап предявява нов тип права, задължения и отговорности към него. Неотчитането на този процес е предпоставка за особен вид социална деформация на детето, често обозначена като социална инфантилност. Тя се свързва и с разминаване или противоречие между възрастови специфики и неадекватни индивидуални изяви, невъзможност за отчитане на социални послания, липсата на възможности за осъзнаване на колективната рефлексия на социалната среда. Разширяването на сферите на права, задължения и отговорности на детето се съпътства и от проблема, идентифициран като „социална недостатъчност“ – детето трудно може да отговори на социалните послания, ако е лишено от специфичното за възрастта социално учене, среда за позитивни социални взаимодействия, умения, способности и средства за успешно разчитане и включване в социални дейности.

Една от възможностите за адекватно позициониране на детето от предучилищна възраст в социума е свързана и с процесите на опознаване и ориентация в сложните социални явления, регламентирани и конкретизирани в образователното направление „Социален свят“. Във възрастта на предучилищното детство – от 3 до 7 години, детето е включено в познавателен процес, насочен към опознаване на собствения свят и света на другите – деца и възрастни, към опознаване на социалните явления, на околната материална и предметна среда. Резултатите от участието на 3–7-годишното дете в познавателната дейност трябва да са: развитие на интелекта като възможност за усвояване на умения и способности за социално познание; придобиване и съдържателно обогатяване на социални качества; създаване на мотивационно поле за усвояване на базисни познания за социалния свят като възможност за социална ориентация и успешна адаптация в него; опознаване на „себе си“ и овладяване на механизми за регулация на собствените потребности, мотиви, поведение и действия; усвояване на обществено значими ценности като възможност за „декодирането“ им и изграждане на собствена ценностна система; усвояване на мобилни способности за ориентация в обект-субектния свят като възможност за хармонично взаимодействие с него [4]. Естествено постигнатите резултати са обусловени от системата зависимости между индивидуалността на детето и компетенциите на педагога, актуалните потребности на детето и условията

за тяхното удовлетворяване, спецификата на технологичен процес и възможности за корекция. Същевременно успешното позициониране на детето от предучилищна възраст в социалния свят е следствие и от следните правила за учителя:

- Важно е системно и всестранно да се опознава детето – потенциал, силни и проблемни страни, потребности, социална среда и начин на живот.

- Всяко дете трябва да бъде активно в познавателната дейност – да наблюдава, да обяснява, да разказва, да задава и да отговаря на въпроси.

- Социалният свят се опознава чрез обсъждане на проблеми, свързани с жизнената практика на детето.

- Социалният свят се опознава, като се стимулира детето да споделя преживяванията си в него, както и да търси одобрение и помощ от другите деца и възрастни.

- Социалният свят се опознава във и чрез дейността на детето – затова то трябва да е инициативно, да изследва, да „преобразува“ социалната среда около себе си.

- Най-важни са социалните умения и детето трябва да ги усвоява в различни ситуации.

- Не е нужно да се елиминират всички конфликти – пътят „от противоречия към решения“ най-често има стимулираща функция.

- Социалният свят се опознава и чрез постановката „има и други решения на проблема“.

Важни са и правилата, които трябва да разбере детето от предучилищна възраст, а именно:

- Много важно е да опознаем себе си, своите приятели и света около нас!

- Всички деца са различни, но ние сме приятели и се уважаваме!

- Трябва да сме активни, за да се научим да изследваме и откриваме света на хората!

- Можем да сме свободни и независими, но трябва да знаем какво означава това!

- Можем да се научим да се грижим за себе си, като ежедневно се упражняваме!

- Важно е да общуваме с околните като големи!

- Можем да бъдем лидери в детската група, ако се научим да се договаряме и да работим заедно!

- Важно е да знаем, че в детската група има правила и те трябва да се зачитат.

Като се допуска, че често правилата са идеален вариант за организация на конкретните действия и насоченост за постигане на цели, е нужно да се определят стъпките за тяхното постигане. Подредени по значимост те визират:

- Защо детето от предучилищна възраст трябва да опознава социалния свят и какви трябва да са резултатите от този процес – знания, умения, компетенции?

➤ Какво познавателно съдържание да се анализира, т. е. каква да е смисловата характеристика на т. нар. социално образование (примерна регламентация в образователно направление „Социален свят“)?

➤ Чрез какви педагогически технологии да се организира познавателният процес, за да отговори на очакванията?

➤ Какво е разбирането за педагогическа ситуация и нейното провеждане с децата на различна възраст?

➤ В каква насока да са оценките за детските изяви и постижения?

Разбира се, става дума за малка част от условията, съпътстващи организацията, насочена към успешното позициониране на детето в социалния свят. Стимулиращи са още равнището на развитие на детето, специфичната социалност на детската група, компетенциите на педагога относно детското социално възпитание и развитие. Приоритетна, естествено, е и социалната ситуация в семейството. Именно в тази семейна общност детето за първи път заема своето място в малката група, която има задължението да предпостави условия за осъзнаване от него значимостта на собствената позиция, както и непрекъснато да я обогатява и усъвършенства.

Според Кесен, „обществото решава бъдещето на децата и показва до каква степен системата на социалните ценности влияе върху развитието на индивидите“ [7]. Основателно е в този смисъл да се потърсят, открият и „атакуват“ обществените ангажименти към институционализираното детство, които в своята цялостност да съдействат за адекватност на детската позиция в социалния свят.

ЛИТЕРАТУРА

1. Даскалова, Ф. Детството като самоценен период от живота на човека. В сб. Детето, детството и глобалният свят, Бл., 2009.
2. Демакова, И. Гуманизация пространства детства. Народное образование, №4, 2011.
3. Дюсел, Инес. Педагогически профили – Виктор Мерканте (1870 – 1934), Перспективи, том 26, №2, бр.98. ЮНЕСКО, 1996.
4. Колева, М. Педагогическа технология за опознаване на околната действителност от децата в предучилищна възраст. Бл. 2004.
5. Колева, М. Социално развитие на детето. Педагогически условия. С. 1998.
6. Колева, М. Социокултурната компетентност на детето от предучилищна възраст и опознаването на околната действителност. В сб. Детето и детството в глобалния свят, Бл. 2009.
7. Милтън, Ш., Ч. Маър, Н. Фейгли. Ролята на обществото за развитие на познавателните функции. Перспективи, т. XX, №3, 1990.
8. Шалаева, С. Л. Светът на детството и светът на възрастните: новите реални отношения. Психология журнал, превод Сн. Илиева и Р. Стаматов, 2007.
9. Тодорова, Е. Социална психология. С., 1994.
10. Янакиева, Е. Предучилищна педагогика. Repetitorium (I). Ключ. Обяснения. Допълнения. Бл. 2008.